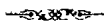

ճառաւ ի մանաւոր մտից, կամ մանաճառաւ ի մանր բառէ:

Գողթան երգերի տաղաչափական կանոնները հետաքրքրութիւն չեն պատճառած քննիչին. յոյս ունիմ որ շուտով կը տպագրուի այս մասը եւ այն ժամանակ կը լսենք ուրիշ բանասէրներէ կարծիքն էլ:^{*}

Վաղարշապատ, 10 Փետր, 1893:

ՄԳՐՏԻՉ ՊԱՆԸՆՆ

ՉՄԻԻԹԻՆԻՍ ՀԱՅ ԲՆԹԵՐԵՆԵՐԻՆԵՐ

Ղարդոյնքն՝ իրենց բազմապատիկ օգուտներէն դիտելով՝ մարդկութեան սերմնարան առնուանցին մանկավարժ մատենագիրք: Սակայն այդ օգուտները սահմանափակ ժամանակի մէջ կամրիփոխէին՝ եթէ գիտնական աշխարհը Հիւսուցանքեր ուրիշ այնպիսի հաստատութիւններ ալ, որոնք այս օրս դպրոցաց շարունակութիւնը կը համարուին իրաւամբ: Այս կարգի հաստատութիւններ են Մատենադարան, Թատգարան, Ընթերցարան (cabinet de lecture) եւ այլն: Գլխոցաց մէջ մանկութիւնը քրտամբ կը սերմանէ. իսկ այս հաստատութեանց մէջ հասուն մարդկութիւնը ցնծութեամբ կը հնչէ: Աւտի առաքիններն եթէ մարդկութեան սերմնարան են, երկրորդներն ալ գիտութեանց եւ առնետօրից շտեմարան են խնայէ: Բայց որչափ սակավաթիւ եւ պակասաւոր են այս հաստատութիւններն ի մեզ:

Ձիւռնիոյ հայ հասարակութիւնը՝ թէեւ չունի հարուստ մատենադարան եւ ճոխ խանդարան՝ Յոյնի նման, որուն հետ առն առ տուն կը նստի, սակայն կրնայ պարիկ ազգին եւ քննականից օտարաց առջեւ իր հայ Ընթերցողնոյն, որ բաւական թարիւնբու հոսանաց դէմ կանգուն կեցող հաստատութիւն մին է, հաստատութիւն մը, որ նոր տարւոյն (1894) հետ՝ ինքն ալ կը թեւակոխէ իր շնամեայ յորելնին տարեգարքը: Այս առթիւ աւելի եւս ազգին մտարդութեան պրծանի է հաստատութիւնս, որ ոչ միայն այս քառորդ դարու չընանք կատարած է անըդհատ եւ տեսականապէս, այլ եւ երիցութեան պարծանքն ալ իրենն է իր նմանեաց մէջ: Ընդ հա-

մար՝ ըստ բաւականի շահաւոր եւ հետաքրքրական է այս առթիւ ի մերձուստ գիտել եւ գիտել տալ հաստատութեանս պատմական սկիզբն ու ներկան, որմէ փոքր ի շատէ կրնայ դուշակուիլ նաեւ տպագան:

Ձիւռնիոյ գիտնական դասակարգէն ու մանք, որոնք յաճախ եւրոպաց շրջիւմ՝ Ժողովրդոց Ընթերցանութեան օգուտն զգալապէս շոշափեցին, հայ հասարակութեան մէջ ուսումն ու ընթերցանութիւն արծարծելու գեղեցիկ գաղափարն յղացան: Ասոր հանելու համար՝ ժամանակն ու պարագայը իրենց աջակից գտնելով՝ 1869ին հայ Ընթերցողական ասուսոյ հաստատութիւն մը կազմեցին, որուն նպատակն որոշեցին՝ «Ազգին մէջ ուսմանը եւ ընթերցասիրութիւն տարածել» ըստ իրենց յատուկ արձանագրութեան, որմէ շատ բան տեղեկացանք:¹ Այս օգտակար գաղափարն յղացան եւ իրականացուցին Գ. Յ. Բարազեան, Գ. Կոստանեան, Գ. Էսայեան, Աղաթոն, Տր. Մարկոսով եւ Սմբէլեան, որոնք ցարդ Ընթերցատանն Հիւսուցիչ կը կոչուին արժանապէս:

Ձիւռնիոյ հայ Ժողովուրդն ուրախութեամբ որդեկաց այս նորակազմ հաստատութիւնը, ուր գունդագունդ կը յաճախէր իրրեւ մտաւոր կրթութեան մշակման վայր մը: Այս ժամանակներս էր որ Մ. Մամուրեանն ու Գ. Զիլինկերան վարչութեան անդամ նշանակուցան: Սակայն ինչպէս աճէ նորոգ ձեռնարկութեանց՝ նոյնպէս այս հաստատութեանս ալ սկիզբը բաղնեցաւ զանազան դժուարութեանց, զորս յարուցին նոյն իսկ տահային թերթերը, որոնք հեռուէն սխան դէմ գրել առանց հաստատութեանն էութիւնն ու նպատակն ըմբռնելու: Բայց Մամուրեանն ի Մօսկա թերթին (1870—1871) ցուցուց թէ այս հաստատութիւնն ստուգիւ գեղեցիկ եւ օգտակար գաղափարի մը ծնունդն է, որուն զարգացումն ու Ձիւռնիոյ հայ հասարակութեան ընթերցասիրութիւնը ձեռն ի ձեռն պիտի ընթանան: Հիմնադիրք՝ նրկապէս եւ գիտնականօրէն ազդեցիկ անձինք՝ իրենց շուրջ Ժողովեցին Ձիւռնիոյ հայ Ժողովուրդեան նշանաւորներէն շատերը, կազմելով վարչական Ժողով մը, որ աճէն շարաւի կը գումարուէր այն նորաշէն հաստատութիւնն տեսական գոյութիւն տալու եւ զարգացնելու հա-

^{*} Եւ սպասենք այն հրատարակութեան՝ որ կը յուսանի առեւ յաջողութեամբ գրուած է ըլլայ քան ինչ որ կնիապիք յուսով յօդուածիս այլեւս (եղբայրսնական, բնագրասիրական իւ բանասիրական տնտեսիւններէն դուտելով):

ԽՄԻԱ:

¹ Անոր համար աստեղն մը ընդհանրապէս թելու կը յայտնենք որք ի վարչութեան Պաւ. Աղաթոն, որոնք ոչ միայն մարտադրութիւն մեզ կարեւոր տեղեկութիւններ հաւորդեցին, այլ եւ հաւանեցան որ արձանագրութիւններն ալ աւելնան:

մարի Այս վարչութիւնն ստուգիւ շատ եռանդ եւ իրական գործունէութիւն ցուցանէ իւր ժողովներուն մէջ, որոնք անհերքելի կը պարզեն իր արձանագործութիւնները, իրենց՝ ժողովոյ պահանջները, իրենց կողմանէ նուիրած են ընթերցատանս այլեւայլ հնչեղանակաց բազմաճատոր զանազան գործեր եւ մեծագին բառարաններ, որոնք նուիրատուաց ինչպէս մեծանշանութիւնն նշոյնպէս ալ գիտնական գաղափարաց պարծանք են: Բաց աստի վարչութիւնն անդամ ոչ միայն յաճախ գիտնական նիւթոց վրայ բանաստեղծութիւն կ'ընէին հրապարակաւ, այլ եւ գիտէին ի դէպ ժամու հրախիւղ ազգային ծանապարհորդները տոհմային գիտութեան ու հնախօսութեան, օտար ազգաց յառաջագիտութեան պատճառներուն ու միջոցներուն վրայ խօսիլ, քաջալերել զտոհմային՝ գիտութեան շահին վրայ քայլելու, ժողովուրդն ընթերցանութիւն յորդորել եւայլն: Արդարեւ ժողով գիտնական կաճառ մին էր, եւ ընթերցատուն ալ պարզապէս ընթերցանութեան վայր մը չէր այս ժամանակ, որ Հայ ընթերցատան փառաւոր ոսկեգործ կրնայ կոչուիլ:

Սակայն ժամանակն հոս ալ իւր փոփոխիչ ազդեցութիւնը գործեց: Որովհետեւ ժամանակն որչափ յառաջացած կը տեսնուի, ժողովոյս գործունէութեան ոգին ու եռանդն ալ այնչափ անզգալարար մեծանշան կամ ընդունալով կ'եկելայ: Սոյն թուականներն բնական հետեւութեամբ ժողովոյս անգամներէն ոմանք հրապարակեցան, այլեւայլ վարչութիւնը զիրար յաջորդեցին արագ արագ. հասարակութիւնն սկսաւ ուժանալ, ընթերցատունն իւր փայլը կորոյս տակաւ տակաւ, եւ փակեց իւր փառաւոր շրջանը 1887ին:

Այս ժամանակներս շրջանաւարտը ոմանք Հայ ընթերցատան անկաւորութեան նշանները դիտելով՝ ուրիշ փորձիկ ընթերցատուն մը կազմեցին՝ առաջինն բոլորովին անկախ, որուն գրոց թիւն իբր 300 կը հաշուէր:

Այս նոր ընթերցատան գոյութիւնն ու եռանդուն շրջանաւարտներու գործունէութիւնն առաջին Հայ ընթերցատան վարչութիւնը փոխանակ աւելի խրատուեցաւ, ընդհակառակն բոլորովին Լքոյց, որ եւ ալ չկրցաւ տոկալ: Ուսումնասիրաց անուանեալ ընկերութիւնը, որ վերջիշեալ երկասարգներէն կը կազմուէր, երկու ընթերցատուներն ի մի ձուլելով՝ ստանձնեց անոր վարչութիւնը: Այս նորակալմ վարչութիւնն սկսաւ նորոգ եւ աննդհամ գործել:

շատ քանաց ընթերցատունն իւր անցեալ վառաց բարձրացրին, նորանոր փոփոխութիւններ բրաւ, դրամական վիճակն ըստ բաւականի լուսացուց: Նաեւ ի Կանոնաւ Ե. Կ'Ենեմէն մասնաձեւեր ալ հաստատեց, որոնք դժբախտաբար երկարատեւ գոյութիւն չունեցան՝ զանազան դժուարութեանց հանդիպելով: Այսու ամենայնիւ արդի վարչութեան այսչափ քանքներէն եւ նոյն իսկ շատ մը զոհողութիւններէն ետքն ալ՝ կը ցաւիք լսելու. որ Հայ ընթերցատուն տակաւին չկրցաւ մտնել այն շահիք, որուն վրայ կը քայլէր յառաջագոյն: Ի՞նչ է արդեօք այս «անշարժ վիճակին», պատճառը: Ըստ մեզ՝ այս անշարժութիւնը կը ծագի հետեւեալ կրկին ազդիւններէն:

Նախ Հիմնադիր միայն կը գիտնուի կ'անցնին իրենց հաստատած հիմնարկութեան արեւելք, այս օրս զայն գրեթէ ի սպառ Լքած թողած են՝ անոր ոչ նիւթաւ եւ ոչ ալ քուրջաւ գրութեամբն զբաղելով: Հաստատութիւնս կրնար բազմապատիկ օգուտներ ալ ունենալ, եթէ Հիմնադիրը շարունակէին մերթ իրենց օգուտները, գործնական քաջալերութիւնն, մերթ ալ իրենց նիւթական գործունէութիւնը: Եթէ այս գործունէութիւնը յառաջ պարել անհետին եղած է այս օրս պարագայից բերմամբն, արդեօք ի՞նչ արգելք կայ՝ որ Հիմնադիրը իրենց Բիւրոյն հիւրընկէս այս հաստատութեան վրայէն պարտաւ չընեն: Անխնայման կը տեսնուի որ հաստատութեանս զարգացման բարոյական պարտոց մեծագոյն ծանրութիւնը կ'իյնայ Հիմնադրաց եւ Զմիւռնիոյ լուսաւորեալ մասին վրայ: Արդ՝ ընթերցող դասը, որ լուսոյ կը կարտօր ինչպէս գիւնի դէպ ի լոյսն, երբ այս լոյսն ընդ գրեալ նաւ կը դբուի:

Երկրորդ՝ Զմիւռնիոյ Հայ հասարակութեան ազդեցիկ անձինք եւ ասոնց հետ ժողովրդեան մեծագոյն մասն ալ գրեթէ բոլորովին կորցնացեալ գիրք մը ընալ հոս հաստատութեան գէտի: Անշուքս՝ որ ասոնց բազմաթիւ դասն ոչ այն «կիսաբաց դռնէն» ներս կը մտնէ եւ ոչ ալ արտաբերուս անոր գրութիւնը կը հարցնեն: Այս նիւթաւ կը նպաստեն մեծանշանութեանը, որ գովութեան արժանի է, ասկայն առանց իրենց իրաւունքն հոն գործածելու: Եւ այս իրաւունքն՝ այս նուիրական պարտքն է հոն յաճախել՝ տեղեկանալ անոր վիճակին, քննել անոր յառաջ բերած արդիւնքը, հայրենայնէ հաստատութեան զարգացման միջոցներ, անոր տարեկան վարչութեան ընտրութեանց մասնակից ըլլալ:

Սակայն յայսմ մասին Զփուռնիոյ Տիկնայք գեղեցիկ օրինակ ընծայած են եւ կ'ընծայեն: Այս պատճառաց հետեւութիւնը սա եղած է, որ նախ ընթերցատունն հարկաւ պիտի չկարենայ լիովին հասնիլ իր նպատակին, որ է «Ազգին մէջ ուսմանը եւ ընթերցասիրութիւնն տարածելու»: Եւ ինչպէս պիտի տարածէ, երբ ժողովուրդն անոր եւ իր մէջն ահապին իւր վիճ մը ձեւացուցած է՝ անկէ հետանալով: Այո՛ր կը յաճախեն հոն, բայց «միշտ միեւնոյն թուով, միշտ միեւնոյն սահմանափակ թուով ու գէմով ընթերցող կը մտնեն կ'ելլեն իր կէս բաց դռնէն», ինչպէս ծղուկթեմամբ դիտած էր Աբ. Մամա՛ն ասկէ տարի մ'առաջ. (Թիւ. Ա.) Երկրորդ սղն հաստատութիւնը վարչութեան տեսակ մը սեպհական ստացումաճք կամ մենաշնորհ (monopole) դարձած է առ հարկի՝ վերոյիշեալ պատճառաց հետեւութեամբ: Այնպէս որ վարչութեան խեղճ անդամները տարեկան ընտրութեանց ժամանակ ստիպուած են իրենց քուէներէն դատ՝ ուրիշ քուէսց չունենալ: Վարչութիւն ընտրելու ժողովը կը գումարուի. բայց վեց վարիշներէն զատ ոչ որ կը գտնուի հոն, որով իրենց զիրենք կ'ընտրեն պաշտամանց զոյցն փոփոխութեամբ. եւ ահա ընտրութիւնը կատարուեցան ըստ օրինի, եւ ժողովն ալ աւարտեցաւ. ըստ կանոնի: Այսու եղանակով վարչութիւնը անկէ եւս մշտնջենաւոր ջըմանի մէջ կը գտնուի: Ըստ մեզ՝ ինչպէս հաստատութիւնը հասարակութեանն է, նոյնպէս աւելի լաւագոյն եւ օգտակարագոյն կ'ըլլար թերեւս՝ եթէ ընթերցատան վարչութիւնն ալ հասարակութեան գէթ մէկ մասէն ընտրուէր: Եւ յայսմ է վարչութեան կենդանութիւնն ու գործունէութիւնը, ասով ժողովուրդեան գէթ մեծագոյն մասն ալ ընթերցատան հետ սիրով եւ շահաւ խնդրով կը կապուի եւսլին: Չենք կարծեր՝ որ Զփուռնիոյ գէթ երկտասարգներն այս ընտրութեան ժողովոյն չուզեն ներկայ գտնուիլ, վասն զի զայս կը պահանջէ թէ հասարակութեան պատիւը եւ թէ՛ ընդհանրութեան շահը:

Այս դիտողութիւններէն ետքը, զորս ստիպեալ բերիք միայն առ սեր յառաջդարձիմութեան բազմամեայ հաստատութեան՝ յուսալով թէ կը գտնեն իրենց արձագանգն Զփուռնիոյ հայ հասարակութեան եւ արդի վարչութեան քով, մենք մեր ընթերցողին կ'առաջնորդենք ի ներքս ընթերցատունը, որուն գուռը բաց է ամէն աղ-բայիցը նաեւ օտարաց ալ:

Ընթերցատունս կրկին մասի կը բաժնուի.

նախ Կատենադարանի մը եւ երկրորդ Լրագրաց սրահի մը: Կատենադարանը կը բովանդակէ իրր 3000 կտոր գիրք այլեւայլ լիզուաւ, օրոնց մէջ առաջին տեղին կը գրաւեն զաղղիական վէպերն ու զանազան նշանաւոր հեղինակաց դասական գործերը: Սակայն ցաւալին այն է՝ որ Զփուռնիա ալ վէպական ակտէ գրաւուած է. այնպէս որ վէպերէն զատ գիտնական գիրք կարգացողներուն երեւոյթը գիտաւորներու նման ցանցառ է: Կենք չենք ուզեր ծանրանալ սա կէտին վրայ՝ թէ յոռի վէպերն ինչպէս Փոլ տը Քօթը գրութիւնը որ ընթերցատանս բաժանորդաց շատերուն ձեռքերը կը պտտին, — ի՞նչ անբաժնի վերբեր յանգգայս կը բանան ընթերցողին՝ նաեւ հասարակութեանն ու ամբողջ ազգին սրտին վրայ: Ասոր դարմանը մի միայն վարչութեան ձեռքն է. եւ փոխանակ սղն վէպերը գնելու՝ եթէ առնու ժողովուրդական եւ գիտնական գրքեր եւ տարածէ զանոց հասարակութեան մէջ, — աւստիկ դարմանը՝ ահա գլխաւոր նպատակն ընթերցատան:

Աւելի գործունէութեան մէջ է Լրագրաց սրահը, որ զաղղիերէն եւ անգղիերէն քամի մը թերթերու հետ կը գտնուին տոհմային գրեթէ բոլոր թերթերն, որոնց մեծագոյն մասն նուրէն են կամ խմբագրութեանց կողմանէ կամ առանձնական բարերարաց ոմանց կողմանէ՝ ի գիւրթութիւն ընթերցատանս դրամական վեճակին: Այս թերթերու մէջէն ընթերցողներն ընդհանրապէս այն լրագիրներն անյապաբար կը սպառեն, որոնք ժամանակակից եւ մանաւանդ առօրեայ խնդրոց վրայ կը խօսին, բայց հիմաւոր կան կամ ոչ՝ հիմնական, գիտնական կամ ոչ՝ գիտնական, այս հաշուէն դուրս է առ այժմ: Ընդհանրապէս գիտնական թերթերն այնչափ բազմաթիւ կարգացողներէն գտնել թերթերուն յանցանքով. վասն զի ջատ գիտնական ու բարձր են, որովհետեւ չոր ու ջատ գտնեց են եւսլին: Այս զանազանութիւնը կը ցուցնէ միանգամայն ընթերցողաց մտաւոր կրթութեան եւ զարգացման բարձրութեան աստիճանն իրրու անմիջեպ առաջադիմութեան: Եւ չգիրքերէն կը արգեօք այս խորութիւնն է պատճառն, որուն համար օրինակի համար Բուդափէշտայ տոհմային թերթերու հնագոյնը՝ դեռ չկրցաւ մտնել ընթերցատանս դռնէն: Սակայն կը լսենք գոհութեամբ՝ թէ բանասիրութեան արգէն ակսած են երկու կողմանէ ալ, եւ շատ չանցած թերեւս այսպիսի թերթերն ալ իրենց

պատշաճաւոր տեղը գտնեն ընթերցատան մէջ : Իսկ ընթերցող դասն ինչպէս պիտի ընդունի զանոնք, այս ալ՝ հմտութենէ զատ՝ ճաշակն ու կարծիքները կրնան յայտնել : որոնց վրայ ոչ որ իրաւունք ունի դատաստան ընելու :

Իսկ մեր մի միայն բաժանման այս է՝ որ ընթերցատուն բարգաւաճի եւ յառաջանայ իւր օգտակար նպատակին մէջ : Եւ այս յառաջագիմութեան համար, ինչպէս յանձնեցինք զայն Զմիւռնիոյ հայ հասարակութեան մտադրութեան, նոյնպէս ալ չենք դանդաղոր բովանդակ ազգին ալ հոգաւորութեան ու ինամից յանձնել վասն զի հաստատութեան օգուտն ու պատիւը բովանդակ ազգին ալ է միանգամայն : Ուստի ազգային բարերարք եւ գրագէտք՝ կրնան պատուաւոր տեղ մը քարուել ընթերցատան մէջ իրենց օգնութեամբն ու գրքերովը, զիք ինչպէս հաստատութեան 25ամեայ յօրեկներին առթիւր՝ նոյնպէս ալ ամեն ժամանակ նուիրատուաց անունն ու յիշատակն անգիծ պիտի պահեն երպատագիտարարք :¹

Յմիւռնիս, 30 Մայիս 1893:

Հ. Յ. ԹՈՂՈՆՆԻՍԻԱՆ

Գ Ր Ա Վ Ա Ն

Ձ Ե Ն ՈՐ Գ Լ Վ Կ

Վրնադատութիւն :

Ինչոյնք այսժ Թ մի առ մի քննելու նախընթաց յօդուածները :

§ 1. Այս յօդուածում ուղադրութեան արժանին այն է, որ Ազաթանդեղի՝ բնութեան եղբայրութեան՝ դարձուածը ուղղակի «եղբայր» է փոխած, — որ ոչ թէ Ձեռնորի ճշգրտութեան կամ զգուշաւոր բնութեան վրայաբերու է, այլ միայն իւր իսկական ազգիւր բառացի չլրկնելու դիմամբ՝ պատահական բառադարձութեան : Եղբայր (dēdē-voč) ունի նաեւ Ազաթանդեղի յոյն թարգմանութիւնը՝, — որով ուրեմն խորով եւ Արտաւան եղբայրներ են ճանաչվում եւ Ազաթը թագաւորի որդիք : — Մ. Գարագաշեան զիստորէն մի անգամ՝ եւս ապացոյցանելով խորովի, Արտաւանի որդւն է Անակի հարապատութիւնը՝ մտածում է սակայն յիշել՝ թէ մեզ որդիքն էին գոյր, ով էր Գոյրա հայրը : — Այստեղ պատահ է երկար կանգ

առնել այս ինչորի վերայ, բայց համառօտակի կը դիտեմ միայն, որ՝ բառ իսկ աւելի հաւանական է երթալը, որ պղ Ազաթը, խորովի հայր Ազաթը, ով թէ Հայոց, ինչպէս սովորաբար ընդունում են մեր սոցիալի պատմագիրները, այլ Պարսկացի թագաւոր էր : Թէ արեւմտեան պատմիչների միաբանք վկայութիւններին եւ թէ զրաւների ցուցումներին պղջը երեւում է, որ Արտաւան (Ե.) Պարսից կամ Պարսկեաց Ազաթը Դ. Բ. (191—209 Յ. Բ.) որդին էր, որ եւ՝ հաշվածով իր եղբայրը Ազաթը Ե. Բ.՝ բռնի տիրացաւ Արեւից քահնի (216—227) : — Արդ՝ ընդենելով համանայն սոցիալի պատմութեան՝ խորովի եւ Արտաւանի եղբայրութիւնը, որ հաստատվում է նաեւ արտաքին պատմիչներից,՝ երկուսն եւս ուրեմն Պարսկեաց Ազաթը Դ. Բ. որդիք պէտք է ճանաչուին՝ մէկը թագաւորելով Պարսկաստան եւ միւսը Հայոց աշխարհ ինչպէս յաճան պատահում է Արշակունեաց հարստութեան մէջ՝ ակնհայտ հին ժամանակներից : նաեւ մի տեսակ աւանդական իրաւունք գարծած : Եւ ի հարկէ այն պատճառով էր Հայոց Արշակունիք ելելը որ թագաւոր, որ Պարսից Արշակունի կամ Արեւիցի արքայի կրտսեր որդին կամ՝ զրաւը Հայոց աշխարհն էր թագաւորում : մեծ կամ անգլխակի որդուն պահպանելով Արեւից կամ՝ առաջին քահն : — Այսու՝ Հայոց Ազաթը թագաւորի վաւերականութիւնը, այնպէս ինչպէս խորովի եւ աւանդում (Բ. 65), — այսինքն իրեն հայր խորովի՝ բնականաբար խախտվում է. թէեւ նոյն (Ազաթը) անունով Հայոց՝ ժամանակակից նաեւ գաղանկից Պարսից համանուն Ազաթը Դ. Բ. թագաւոր յիշվում է արեւմտեան պատմիչներից 195—218 թուրքին. նա մեծաւ բանակով՝ Հռոմում եւ նորան ժառանգեց իր որդին Տրդատ (Բ.) տարբեր Մեծն Տրդատից (Գ.) : — Անտիոխ կայսեր օրով : § 2. Ինչ հաշիւ եւ պահանջ ունէր ձեռնադրաւոր միջնորդ լինելու Հայոց եւ Պարսից մէջ. ձեռք ուր, Հայք ուր : — Արդեւք այս ձեռն նոյն չէ՝ որ 22-րդ էջում պատահում է ձեռագրիների տարբեր ընթերցումով նաեւ «ճահն եւ Գարդանդայի կամ՝ Գարդանդայի» եւ որ զուցէ հիւսիսային կազմակերպութեան օրինակ է : — Ս. Էլմիստին 2 ձեռագրիները՝ (մէկը հաւանականորէն Ժ. Կ. եւ միւսը Ժ. Ե.)

« Geschichte Irans und seiner Nachbarländer von Alexander dem Grossen bis zum Untergang der Arsaciden, von A. v. Gutschmidt, Tübingen, 1888, P. 158.

« Procop. de Aedif. Just. III, վկայում է, որ Արտաւան թագաւորներից իւր եղբոր Հայրի վերայ փախածին խորովի՝ Արշակունիք նորան, թէեւս այդ աւանդը ընդհանրապէս արդէն նշանակութեամբ քրքրանելով, որ անտեղի չէ եւ այլ մասնագրիներին :

« Օր. Աւան (16—18 Յ. Բ.) : — որ Պարսկեաց Հրատա Դ. Բ. որդին էր, Տրդատ (Բ.) ներքին ժամանակակիցը, որ Պարսկեաց Ազաթը Ա. Բ. եղբայր էր (P. 803, Anales, II, 8, XV, 14) : նոյնպէս Պարսկեաց (մտ 110 թ.) : — որ Պարսկեաց Բակուր թագաւորի որդին էր : (Dio, LXXIII, 17).

« Ռոմ. LXXI—LXXVIII. « Ինչպէս (Ս. էջ 79) ունի «ճեռնա եւ Գարդանդայի» Ազաթն (Տրդ. Էմիւր, էջ 54) «ճեռնա եւ Գարդանդայի» ներքին Լուսաւոր (Սոք. Ե. էջ 48) «ճեռնա եւ Գարդանդայի» : Զանկով ձեռագրիք ունի «ճեռնա եւ Գարդանդայի» (Պատմ. Հայոց. Ա. էջ 614) : « Լուսաւոր ճեռնաւորի Գարդանդայի Գարդանդայի (Լիւիսով) մտածադարձում կայ Ձեռնոր Գարդանդայի :

¹ Ընթերցատան հասցեն է. Cabinet de lecture arménien, Smyrne.

² Agathangelos und die Acten Gregors von Armenien, neu herausgeg. von P. de Lagarde, Göttingen, 1887, p. 8.

³ Գննական Պատմութիւն Հայոց, Կ. Պոլս. 1880, էջ 88—89 :